

En kort oversikt over albansk, arabisk, somali, tyrkisk, urdu og vietnamesisk

av Liv Bøyesen

INNLEDNING

Denne presentasjonen sammenlikner seks forskjellige språk med norsk. Hensikten er å øke forståelsen for hva det vil si å måtte gi seg i kast med norsk muntlig og skriftlig når en ikke har norsk som førstespråk. Noen språk kan virke så grunnleggende forskjellig fra norsk at det er lett å avskrive å få en oversikt over viktige forskjeller mellom dem og norsk. Men bare det å lese en grammatisk innføring der en ser ordene oversatt, betydning for betydning, vil kunne lette forståelsen for hvorfor mange elever snakker og skriver norsk slik de gjør. Det er elevene som kommer til Norge i skolealder jeg her tenker på..

Når det er snakk om *førstespråket*, henspiller termen på det språket eleven lærer først, mens *andrespråket* henspiller på det språket en lærer i andre omgang. Ofte regner en norsk som andrespråk¹. Men mange av elevene kan bli tre- eller firespråklige fordi de forholder seg til både ett og to språk i tillegg til førstespråket, før de kommer til Norge. I denne framstillingen er det norsk som er sammenlikningspråket. Norsk består av mange dialekter og en har to standardiserte skriftspråk. I denne oversikten er det standard østnorsk som ligger til grunn for diskusjon av språklyder, og bokmål er utgangspunktet for rettskrivningen. Dette blir ikke presisert hver gang det er snakk om *norsk*.

En regner at trekk ved førstespråket vil kunne påvirke andrespråket og gi regelmessige avvik fra det som er normer for andrespråket. Andrespråket på sin side, er slik at flere forhold vil kunne være problematiske å tilegne seg, uansett hvilket språk som er førstespråket. Noen av trekkene som kan være vanskelige for elever som skal lære å lese og skrive på norsk, blir utdypet her. Stoffet er delt inn i forhold som gjelder ortografi, språklyder, bøyningsmønster og ordstilling. At kompetanse i forhold til språklyder er viktig for lese- og skriveutviklingen, særlig den tekniske siden ved lesing og skriving, er vel kjent. Men etter hvert legges det i tillegg større vekt på elevenes grammatiske kompetanse, som ser ut til å ha stor betydning for hvordan

¹ Norsk som andrespråk er et eget fagområde og det henvises til litteratur fra dette område for mer utdypende og sammenhengende drøfting. En snart klassisk innføringsbok er redigert av Anne Hvenekilde og Else Ryen (1984). Her blir et lite utvalg fra dette stoffet presentert. En betydelig del av det grammatiske stoffet som presenteres for urdu, arabisk og tyrkisk er hentet fra en samling med fem kontrastive språkstudier, redigert av Anne Hvenekilde (1984). Ellers er det Olaf Husby (1991) som er hovedleverandør av stoffet for vietnamesisk. Han har kommet med en kort innføring i albansk og vil komme med én på somali. Forøvrig er det hentet stoff om de forskjellige språkene fra artikler i Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon fra 1984, utgitt av Kunnskapsforlaget.

GENERELL DEL

elevene oppfatter det de leser. Nesten usynlige og uhørlige ord, som preposisjonene, kan være av stor betydning for forståelsen. Det er for eksempel stor forskjell på om en pris blir satt ned «med» eller «til» 25 % av det varen opprinnelig kostet.

Hva kan en forvente at det er vanskelig å tilegne seg på norsk? Det er vanskelig å forutsette omfanget av og typen problemer, helt presist. En må ta en rekke faktorer med i betraktningen når en skal komme med forventninger til, eller bedømme, en tospråklig elevs norskprestasjoner. Faktorer som evner, alder, oppholdstid i Norge, skolegang i hjemlandet, stimulering på andrespråket og livssituasjonen vil påvirke andrespråkstilegnelsen (Bøyesen, 1997). Noen generelle områder trekkes likevel fram. Her utdypes først noen karakteristiske trekk ved norsk før de enkelte språkene blir presentert.

Lydmessig er det vokalene som skaper de største problemene. Norsk har mange såkalte fremre og runde vokaler². 'Y'-lyd, og 'ø'-lyd er fremre og runde og vil følgelig ofte representere problemer. 'U'-lyd er også rund og vil ikke alltid være representert der førstespråket har færre vokaler enn norsk. Det vil heller ikke 'æ' være. Hvor grensene mellom nabovokaler går er heller ikke den samme på forskjellige språk.

Av konsonantene er det oftest kj-lyden som ikke er representert, samt 'ng'-lyden³.

Kombinasjoner av flere konsonanter, slik en har i ordet «angstskrik» på norsk, der det er fire konsonanter etter vokalen i den første stavelsen og tre foran vokalen i den siste, er ikke vanlig for mange andre språk. Slike konsonantkombinasjoner vil svært ofte skape problemer når de skal uttales eller skrives på norsk.

Når det gjelder grammatiske forhold⁴, er det ofte hele tre kjønn for bøyning av substantiv på norsk. En bøyer substantivene i entall og flertall og bruker foranstilt og etterhengt artikkel. Kasus regnes også som en bøyingsform av substantivet. Den sier noe om forholdet mellom substantivet og verbet, om substantivet står som subjekt, objekt eller indirekte objekt. I norsk har en bare to såkalte kasus, nominativ og

² At de er fremre betyr at tungeryggen ligger langt framme i munnen. Det er snakk om plassering fra fremme til langt bak i munnen. At de er rundete betyr at leppene lager en runding. Her snakker en om enten eller. Munnåpningen spiller også en rolle når en lager vokaler og en skiller mellom grader av åpenhet og kaller vokalene for trange, eventuelt høye og åpne, eventuelt vide. Diftonger blir ikke gjennomgått i denne oversikten.

Det vil ikke bli brukt lydskrift i denne oversikten. For enkelhets skyld snakkes det om bokstaver, som er satt mellom apostrofer og tilhørende lyder på standard østnorsk. Ord, uttrykk og setninger blir også uthevet med slike apostrofer.

³ Andre enkeltlyder, som også skrives med to bokstaver, slik som «rn», «rt» «rd» og «rl» i «garn, ert, ferdig og ærlig» ikke tatt med i drøftingen. Men det kan være relevante å kjenne til disse lydene på norsk, når en skal forklare urdu- og punjabitalende elever at disse lydene finnes, men ikke har egne bokstavtegn på norsk.

⁴ Språkforskere kan snakke om grammatikk som hele regelverket for et språk, men her menes det pedagoger vanligvis forbinder med grammatikk, nemlig variasjoner i endelser, bøyingsformer og ordstilling.

GENERELL DEL

akkusativ⁵, mens andre språk kan ha langt flere. Fra gammelnorsk, islandsk og tysk kjenner en kanskje dativ og genitiv i tillegg.

At substantiv og adjektiv bøyes i samsvar med hverandre, slik at en sier «en stor båt», og «et stort hus» og «de store båtene» på forskjellige språk slik som på norsk, er ikke vanlig. Legg merke til at adjektivet kommer foran substantivet. Adjektiv gradbøyes enten ved endelser, ved omlyd og endelse eller ved bruk av frittstående ord som «mer» og «mest» på norsk.

Den norske måten å lage lange, sammenhengende ord på er spesiell. En kan si «juleavslutningsseremoni», «språkvettregel» og «substantivsjuke». Hovedordet kommer sist og blir eventuelt bøydd.

Verb bøyes først og fremst i tid på norsk og en har tempuskategorier, eller tider av verbet, i motsetning til andre måter å ordne bøyningene på. Andre måter kan være aspekt⁶ eller aksjonsart⁷. En skiller ikke mellom person og tall på norsk. En sier «jeg kom» og «du kom», uansett kjønn, antall eller person.

Når det gjelder ordstilling, er det vanlig å bruke beskrivelser med sammensetning av bokstavene S, O og V. Disse står for subjekt, objekt og verbal og angir rekkefølgen av disse setningsleddene i en rett fram hovedsetning. «Rett fram» er et forbehold fordi en på norsk har det som kalles «inversjon». Inversjon går på at noe er omvendt eller motsatt. Det innebærer at verbalet og subjektet bytter plass i en norsk helsetning når det kommer en leddsetning foran. Sammenlikn helsetningen: «jeg hørte han synge» og kombinasjonen av ledd- og hovedsetning, «da jeg kom inn i klasserommet, hørte jeg han synge».

Plasseringen av nektelsesadverbet «ikke» på norsk avhenger av hva slags setning det står i. Det står etter verbet i hovedsetninger og foran i leddsetninger. «Hun våknet *ikke* fordi hun *ikke* ble forstyrret.»

VIETNAMESISK TIÈNG VIỆT NAM

Flesteparten av de vietnamesisktalende elevene i Norge kommer selv, eller har familie, fra Sør-Vietnam. Men også fra Nord-Vietnam er det sluppet ut familier. Det er dialektforskjeller mellom Sør-, Nord- og Midt-Vietnam. Men fordi intellektuelle i sin tid flyttet fra nord og bosatte seg i sør, har dialekten fra nord fått innpass og status i sør. Det henvises til

⁵ Men en har rester av gamle kasusbøyninger, for eksempel genitivformen i «til lands» og dativformen i «i live».

⁶ Aspekt kan sammenliknes med hva en fokuserer på og hva slags perspektiv en har på det en snakker om. Er noe i forgrunnen, sett på som en helhet eller sett utenfra, markeres dette ut fra ett perspektiv (perfektivt) ved verbbøyningen. Når noe er i bakgrunnen, eller deler blir betraktet enkeltvis, eventuelt sett innenfra, blir dette et annet aspekt (imperfektivt). Andre forhold kan også bestemme bruk av aspekt, men her vises til fordypningslitteratur (Kristiansen, 1884).

⁷ Aksjonsart markerer om noe er avsluttet eller varer ved, om noe har skjedd én gang eller gjentar seg. Dette uttrykkes på andre måter på norsk, ved hjelp av sammensatte verb, hjelpeverb og adjektiv eller adverb, eventuelt kombinert med preposisjoner, for eksempel «holdt på med», «var ferdig med» «hadde alltid».

fordypningslitteratur når det gjelder forskjellene, som stort sett regnes som små. De som er av uttalemessig art kan være relevante for arbeid med elever som bruker en annen dialekt enn den fra sør. Her er det stort sett dialekten i sør det blir gjort rede for. Det har ikke vært lett å fastslå språklig slektskap med andre språk. Det ser ut til at språkforskerne vrir seg ut av floken med de forskjellige påvirkningsmulighetene ved å erklære vietnamesisk som et «selvstendig» språk, noe også baskisk kan betraktes som (Husby, 1991).

Ortografi og språklyder

I en lang epoke var skriftspråket i Vietnam kinesisk, og vietnamesisk ordforråd ble påvirket av kinesisk. Etter hvert ble den kinesiske skriften mer tilpasset vietnamesisk lydsystem. Men den skriften som brukes i vietnamesisk skole i dag, har latinske bokstaver. Det var europeiske misjonærer som innførte den. En del bokstaver er knyttet til bokstavlyder som er relativt like på norsk og vietnamesisk, men noen bokstaver står for andre lyder. Uttalen av noen bokstaver skifter kvalitet alt etter hvilke omgivelser lyden står i. En hovedforskjell mellom vietnamesisk og norsk er betydningen vokalen har i stavelsen. Vokalrikdommen er større på vietnamesisk. Som på norsk gir tonegangen i forhold til vokalene en meningsforskjell, men i motsetning til det norske systemet er tonegangsforskjellen i vokalen over én og ikke to stavelser. På norsk har en den klassiske forskjellen mellom 'bønder' og 'bønner', der de to tonelagene realiseres forskjellig i ulike norske dialekter. Men på vietnamesisk er det fem forskjellige toner i sør og seks i nord. En viktig forskjell er at tonegangsforskjellen ikke markeres i skrift på norsk, mens dette gjøres for alle tonene unntatt den første, på vietnamesisk. Denne første tonen karakteriseres som en tone i middels toneleie uten variasjon, altså en *middels og jevn* tone. Den vil ofte ikke bli regnet som en tone av vietnamesisktalende nettopp fordi den ikke er markert i skrift. De andre tonene er *høy stigende*, *lav fallende*, *lav stigende*, og *dyp avbrutt tone* i sørvietnamesisk. Den siste tonen, som tilhører dialekten i nord, blir beskrevet som *høy avbrutt*.

Vietnamesisktalende elever som er stimulerte på sitt morsmål, vil kunne skjelne mellom de fem eller seks tonegangene ved skolestart. De vil også kunne oppfatte og kanskje fokusere på forskjeller i tonegang på norsk som ikke gir noen betydningsforskjell, men som kan være del av et intonasjonsmønster når en stiller spørsmål. Det kan distrahere elevene i forhold til å fokusere på andre, mer relevant forskjeller, som for eksempel konsonantforbindelser eller bøyingsmønstre.

Fordi toneforskjeller er så viktige på vietnamesisk vil setningsmelodien bli mindre variert og forskjellig fra norsk. Rytme og trykkfordeling er også forskjellig, og vietnamesisktalende elever får fort problemer med norsk intonasjon. En uttrykker blant annet spørsmål, indignasjon og fokus ved hjelp av trykkfordeling på ordene i setningen på norsk, mens en på vietnamesisk har egne spørreord og ord for å framheve tema i en setning. Dette gjør ikke intonasjonsproblemene lettere.

Antallet vokaler er relativt stort på vietnamesisk, men mens en på

norsk har relativt mange fremre⁸ vokaler, nemlig 'i', 'y', 'u', 'æ' og 'ø', har en flere bakre vokaler på vietnamesisk. Vietnamesisk har dessuten flere vokaltegn enn en har på norsk, tolv mot ni, men 'i' og 'y' står for den samme vokallyden. Der er tre 'a'-er a, â og ä, to 'e'-er, e og ê, tre 'o'-er, o, ô og o' og to 'u'-er, u og u'. Av de fremre vokalene er det 'y', 'u' og 'ø' som mangler motsvarighet i form av norskliknende vokallyd på vietnamesisk. Til gjengjeld har man en bakre 'o'-lyd i tillegg til den som likner på den norske, to 'å'-lyder mer enn på norsk samt en ekstra, kort 'æ'-lyd.

Bokstavene som angir vokallyd på vietnamesisk, står ikke for de samme lydene på norsk⁹. Lyden koplet til bokstaven 'a' på vietnamesisk likner mer på en norsk 'æ'-lyd enn norsk 'a'-lyd, mens bokstaven 'o' på vietnamesisk står for en lyd som likner mer på norsk 'a'-lyd. Vietnamesisk 'u' uttales mer som norsk 'o'-lyd, mens de vietnamesiske bokstavene â, ô og o' høres mer ut som norsk 'å'-lyd. Ekspertene mener det er forskjeller i vokallengde på vietnamesisk og viser til de to 'æ'-lydene. Men forskjellen er ikke markert i skrift og skillet mellom lang og kort vokal vil trolig volde problemer på norsk, både i forhold til uttale og i forhold til måten lang og kort vokal markeres.

Det er femten enkle og mellom åtte og ti par- eller sammensatte konsonanter (di- eller trigrafer) på vietnamesisk. De sistnevnte står også for egne lyder, b, c, d, đ, g, h, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v og x samt ch, kh, ng, nh, ph, th, tr, ngh, eventuelt gi og qu.

Relativt lik uttale¹⁰ på begge språk har en for 'b', 'h', 'k', 'l', 'm', 'n', 'p', 'q', 't' og 'v'. Den vietnamesiske bokstaven 'd' uttales imidlertid som norsk 'j'-lyd i sør, mens det er en egen bokstav på all dialektene, đ, for tilsvarende 'd'-lyd¹¹ på norsk. 'B' og 'p' regnes for den samme lyden på vietnamesisk. Forskjellen på de to er at de står på hver sin plass i ordene; 'b' først og 'p' sist. Derfor vil en heller ikke ha egne oppslagsord med vietnamesisk opprinnelse som begynner med 'p', men kanskje en håndfull vestlige låneord. En finner derimot mange oppslagsord på 'ph', der denne bokstavkombinasjonen står for norsk 'f'-lyd. Lyden som koples til 'g' og 'gh' minner om en skarre-r på norsk. I sør uttales bokstaven 's' oftest som 'skj'-lyd på norsk. Bokstaven 'x' på vietnamesisk tilsvarer den mer fremre 's'-lyden som koples til bokstaven 's' på norsk.

⁸ En fremre vokal er en vokal som uttales med tungeryggen relativt langt fremme i munnen. Sammenlikn hvordan tungeryggen beveger seg når en går fra uttalen av 'i' til 'o' på norsk.

⁹ Misjonærene som utviklet et skriftsystem for vietnamesisk med latinske bokstaver, la uttale på gammelgresk og latinske språk til grunn for hvilke bokstaver som ble knyttet til hvilke lyder (Husby, 1991).

¹⁰ Det er forskjeller i hvor mye pust eller aspirasjon en uttaler konsonanter med. På vietnamesisk er det mindre aspirasjon enn på norsk for 'k' og 't' og disse vil kunne oppfattes mer som 'g' og 'd' på norsk.

¹¹ 'D'-lyden og 'b'-lyden uttales på innpust på vietnamesisk (se Husby s 50). Lydene 'k', 'p' og 't' eksploderes ikke på vietnamesisk slik en er vant med på norsk. Ved dobbel artikulasjon vil 'k', 'p' og 'm' forbli ueksplodert (se også her Husby, for mer utførlig forklaring).

'G' i kombinasjon med 'i' uttales også som norsk 'j'-lyd. 'Th' uttales *med pust* på vietnamesisk (aspirert, som når en sier 'tak' på norsk), mens 't' uttales mer som 't' etter en konsonant på norsk (f eks etter 's' i ordet 'start'). Digrafen 'ng' tilsvarer norsk 'ng' lyd, mens 'kh' står for en lyd som ikke brukes på norsk, men som en forbinder med tysk 'ch'-lyd. Sør-vietnamesiske elever kan komme til å uttale 'kh' som 'k' uten at en vietnamesisktalende pedagog fra sør vil regne dette som «feil» uttale. Uttalen av 'ch' minner om engelsk uttale av disse bokstavene.

Det er altså ikke de samme bokstavtegnene for 'j'-, 'f'- og 's'-lyd på sør-vietnamesisk og norsk. Bokstavene 'y' og 'g' koples til andre lyder, mens disse to siste lydene samt norske 'ø'- og 'kj'-lyd ikke har noe motstykke på vietnamesisk.

Så langt er det kanskje greit for en vietnamesisktalende elev og en norsk pedagog. Men her kommer noen fascinerende forskjeller som kan skape betydelige problemer for vietnamesisktalende elever. Vietnamesisk har sammenliknet med norsk langt mer omfattende begrensninger på hvilke lyder som kan stå først og sist i ord. Det er ikke alene snakk om å kunne uttale en norsk konsonant isolert, men om å kunne uttale den på bestemte steder i ordet. Spesielt er det sterke restriksjoner på utlyd (plassering sist i ordet) på vietnamesisk. Lyden 'r' kan for eksempel ikke uttales på slutten av ord. Ordet 'Norge' er delt i to ord og heter 'Na Uy' på vietnamesisk, trolig etter engelsk uttale (Norway).

Det å ikke uttale 'r' i slutten av ord gir ikke bare et signal om at den som snakker ikke har norsk som førstespråk. Dersom denne restriksjonen overføres til norsk, kan dette forårsake at viktig informasjon ikke blir formidlet. Både presensformer av verbet og flertallsformer av substantiv på norsk dannes ved r-ender¹². En kan også forestille seg betydningen av å ikke kunne uttale 's' på slutten av ord, dersom en skal markere eiendomsforhold på norsk.

Følgende norske konsonantlyder blir affisert av restriksjonene i utlyd på vietnamesisk: b, d, h, j, l, r, s og v¹³

Konsonantforbindelser er ellers ikke vanlig på vietnamesisk. En har 'tsj'-lyd koplet til 'ch', og 'tr' ser ut som en konsonantforbindelse. 'Tr' uttales imidlertid med tungespissen bøyd bakover, slik en sier 't' i 'fort' på norsk. Så de mange og komplekse konsonantforbindelsene, som attpåtil går over flere stavelser på norsk, byr ofte på store uttaleproblemer for vietnamesisktalende elever.

¹² En kan også tenke seg grammatiske forhold med bruk av pronomen og eventuelle tidsmarkører for bøyning av verbet og bruk av funksjonsord for å angi flertall på vietnamesisk som forklaring på hvorfor 'r'-lyd utelates i verb- og flertallsender på norsk av vietnamesisktalende elever.

¹³ Når det gjelder 't'-lyden kan den opptre i slutten av ord, men på sør-vietnamesisk kan denne bokstaven i enkelte forbindelser bli uttalt som en 'k'. Dessuten har vietnamesisk noe som kalles dobbel artikulasjon. Etter 'n'-, 'ng'-, 'p'-' og 'k'-lyd i utlyd kan en få en uttale av to konsonanter, altså 'm' eller 'p' i tillegg til den som står markert.

Grammatiske forhold

Vietnamesisk er et språk som består av ubøyelige enstavelsesord. En gjør bruk av frittstående enkeltord og ords posisjon i setningen istedenfor å bøye ordene for å få fram grammatiske relasjoner. Sammenliknet med kasusspråk med mange bøyingsformer likner vietnamesisk mer på norsk enn, for eksempel, albansk. Men for en vietnamesisktalende elev spør det om denne graden av likhet gjør opp for de andre ulikhetene mellom norsk og vietnamesisk grammatikk. Der er mange, og det følgende er et lite utdrag.

For det første er substantiv ikke representert ved enkeltord, men ved klassifiserende tilleggsord og sammensetninger, nærmest som definisjoner. Det er vanlig å framheve at vietnamesiske ord i utgangspunktet kan sees på som utelleglige, og representerer klasser og ikke individer. For å bli spesifisert og individualisert må substantivene angis ved hjelp av klassifikatorer. En klassifikator kan sammenliknes med måleenheter som på norsk angir mengder. I tillegg klassifiseres substantivene ut fra egenskaper som angir blant annet om det som beskrives er levende eller dødt og menneskelig eller ikke. Videre kan klassifikatorene angi formen på det som beskrives eller om det tilhører et delelig eller udelelig par.

I tillegg dannes ord ved sammenstilling, men ikke samskriving av ord. Enkelte begrep kan ha minst fire ord der en på norsk har ett: Ordet 'jakke' på norsk kan oversettes med áo ngãn khoát ngoài der áo kan relateres til et klesplagg (man bruker på overkroppen), ngãn er ikke egentlig nødvendig å ha med her, men det betyr å være kort, slik at plagget skilles fra kåpe. Khoát betyr å ha på seg, mens ngoái betyr å være utenpå. Skal en ha med en klassifikator her, vil den beste være chiêc som da settes foran áo. Chiêc kan oversettes med 'stykke', altså en bestemmelse av mengden. Skal en ha med antallet, settes tallordet foran klassifikatoren igjen.

I eksemplet over ser en at tre av de beskrivende ordene etter ordet for klesplagg, áo, kan oversettes med 'å være noe'. Vietnamesisk har verb der en på norsk ville hatt adjektiv. Grensene mellom ordklassene er ikke de samme på vietnamesisk og norsk, og elevene vil kunne bruke verb som adjektiv eller adverb, og omvendt, på norsk.

Legg også merke til at de beskrivende ordene kommer etter hovedordet 'klesplagg'. På norsk vil bestemmelsesordene stort sett komme foran hovedordet. På norsk ville en kunne definere 'en jakke', om enn ikke entydig, som 'et kort ytterplagg', vanligvis ikke som 'et stykk plagg, kort, til å brukes utenpå.

Substantiv har ikke grammatisk kjønn, og entall eller flertall kan, men må ikke, markeres ved egne ord. Bestemthet kan, men må ikke, markeres ved demonstrative pronomen.

De ordene som tilsvarer personlige pronomen er langt mer varierte enn på norsk. En må forholde seg til den personen en tiltaler eller omtaler, i forhold til den relasjonen en har til personen, samt personens alder, kjønn og status når en bruker disse ordene.

En anekdote om en velutdannet vietnamesisk student som hadde vært

GENERELL DEL

relativt lenge i Norge, forteller om en sterk opplevelse. Hun sa til den enspråklige norske samtalepartneren sin: «Vet du, når jeg nå skal fortelle, er jeg så opphisset at jeg ikke orker å bøye verbene på norsk.» Det skal altså noe til å legge om fra et system der en ikke bøyer verbene i tid eller tempus, slik det er på vietnamesisk, og til et system der dette er obligatorisk, slik det er på norsk. På vietnamesisk er det nok å ha en referanse i utgangspunktet. En kan på et vis sammenlikne med døvespråk, som kan være kjent for norske pedagoger. Der angis fortid eller framtid med en håndbevegelse framover eller bakover, mens verbene presenteres i en nøytral og ubøyd form. Men på vietnamesisk er referansepunktet for tidsangivelse ikke talesituasjonen, men konteksten, og dersom tiden for det en beskriver framgår av konteksten, er det heller ikke nødvendig å bøye verbet i tid.

Det som tilsvarer bruk av preposisjoner og stedsadverb på norsk, uttrykkes på vietnamesisk med substantiv og verb. Men bruken av konjunksjoner tilsvarer i større grad bruken på norsk. Her slipper allikevel ikke vietnamesisktalende elever den utfordringen som ligger i bruk av inversjon på norsk. Konjunksjoner innleder ofte leddsetninger, men rekkefølgen på subjekt og verbal i hovedsetningen skifter ikke plass dersom det kommer en leddsetning foran på vietnamesisk, slik den gjør på norsk.

Det er svært mange området både lydmessig og grammatisk som er forskjellige på vietnamesisk og norsk. Av de tospråklige elevene, blir de vietnamesisktalende elevene utropt som vinnerne i norsk skole (Engen, Kulbrandstad og Sand, 1996)¹⁴. Mange av dem greier seg relativt bra, men en skal være klar over at de ikke representerer én ensartet gruppe. De gode skoleresultatene for mange kan tyde på om at det ikke bare er språklige forskjeller mellom første- og andrespråket som forklarer andrespråksferdigheter og skoleprestasjoner.

ALBANSK SHQIP

Albanske flyktninger i Norge er hovedsakelig fra Kosovo¹⁵ i det tidligere Jugoslavia. Albansk snakkes det også i Albania, i større deler av befolkningen i Makedonia og Montenegro, og blant albansktalende minoriteter i Italia, Hellas, Tyrkia, USA og Russland. Albansk er et gammelt indo-europeisk språk, med mange lånord fra bl.a. latin, gresk og tyrkisk. Det er to hoveddialekter; toskisk i sør og ghegisk i nord. Språkgrensen går omtrent midt i Albania. Standardspråket, eller «det grammatiske» språket som albansktalende i Norge kaller det, består av elementer fra begge dialektene. En del av formene i standardspråket er sørlige, og elever fra Kosovo i nord vil stusse over uttalen av spesielle

¹⁴ Engen, Kulbrandstad og Sand (1996): Til keiseren hva keiserens er? Om minoritetselevenes utdanningsstrategier og skoleprestasjoner, Vallset: Oplandske bokforlag.

¹⁵ Kosovo er det albanske navnet på området og vil være det navnet elevene derfra er vant til å bruke.

GENERELL DEL

ord på standardspråket. For det norske ordet «saks» vil elever fra Kosovo si «gershonë», mens standardspråket har ordet «gersherë». Ordet «belte» skrives «rryp» i Kosovo mens «rrip» brukes i Albania og er standardvarianten.

Det kan være nyttig å vite at albansk ikke har vært offisielt språk i Kosovo. Men den albansktalende befolkningen har organisert undervisning i albansk utenom det ordinære skoletilbudet. Det har vært vanskelig å skaffe lærebøker, likeledes barnebøker og annen skjønnlitteratur. Det å få et moderne læreverk på albansk i hendene, kan gjøre inntrykk både på elever og lærere.

Ortografi og språklyder

Albansk ortografi er lydrett og navnene på bokstavene ligger nær opptil den lyden bokstavene står for. Bokstavene 'k', 'j' og 'r' uttales omtrent som 'køh', 'jøh' og 'røh'. Det er 36 bokstaver i det albanske alfabetet. Ni av dem skrives med to bokstavtegn, enten dobbeltbokstaver som 'll' og 'rr' eller to forskjellige bokstaver, som 'sh' og 'dh'.

Det er sju vokaler, og vokallydene som skrives med 'a', 'e' og 'i' ligger, nokså nær opptil de norske vokalene. Lang a-lyd virker noe mer bakre enn på norsk. 'O'- og 'å'-lyden er også relativt like de norske vokalene, men bokstaven 'o' representerer bare 'å'-lyden, ikke både 'o'- og 'å'-lyd, slik som på norsk. Likeledes står bokstaven 'u' bare for 'o'-lyd, ikke både 'o' og 'u'-lyd, slik som på norsk. Albansk 'y' står for en lyd som ligger mellom norsk 'u' og 'y'. Den minner om fransk 'y'. Vokalen knyttet til bokstaven 'ë' minner om en norsk 'ø'. Denne vokalen brukes også for å markere lang vokal. Ordet thikë, som betyr 'kniv', uttales med lang 'i'. Vokalene 'æ' og 'u' er ukjente for albansktalende elever, og en bør legge spesiell vekt på å uttale disse. 'Ø' og kanskje 'y', bør også fokuseres litt ekstra.

Norsk og albansk har mange like konsonanter. Bokstavene 'b', 'd', 'f', 'g', 'h', 'j', 'k', 'l', 'm', 'n', 'p', 'r', 's', 't', og 'v' tilsvarer de norske konsonantlydene. Men bokstaven 'c' forbindes med en 'ts'-lyd som ikke har egen bokstav på norsk. Bokstaven 'z' står for en 'z'-lyd omtrent som på engelsk, mens 'x', står for en stemt 'dz' lyd. 'Q' står for en 'tsj'-lyd slik elever fra Kosovo uttaler den, omtrent som når en sier 'atsjo' på norsk, mens denne lyden har mer av en 'tj'-kvalitet i standard albansk. Den doble 'l'- og 'r'-lyden er kraftigere enn den tilsvarende enkle. Enkel 'r' er mer lik den engelske, som frambringes med ett slag med tunga mot ganen. Den doble r-en er lik kraftig østnorsk rulle-r. Den doble l-en er kraftigere, mer bakre og med en større del av tunga mot ganen enn den enkle l-en. Bokstaven 'sh' står for 'skj'-lyd på østnorsk, mens 'dh' og 'th' er som stemt og ustemt 'th'-lyd på engelsk, den første som 'th' i ordet 'this' (dette) den andre som 'th'-lyden i ordet 'thick' (tjukk). Lyden for bokstavkombinasjonene 'Dj' og 'xh' minner begge om engelsk stemt 'j' lyd for eksempel i ordet 'juice' (saft eller jus) i talen til kosovo-albanske elever, mens 'zh' likner på den stemte 'j' lyden i det franske ordet 'je' (jeg) eller s-lyden i ordet 'pleasure' (fornøyelse) på engelsk.

'Ç' ville en også skrive med bokstavkombinasjonen «tsj» på norsk.

GENERELL DEL

Ifølge albansktalende pedagoger i Norge uttales den litt sterkere enn 'q'. Kombinasjonene 'nj' uttales omtrent slik en ville uttale denne kombinasjonen på norsk, for eksempel i navnet 'Anja'. Av de konsonantlydene som blir drøftet her, er det bare 'kj'- lyden som mangler en tilsvarende lyd på albansk.

De mange konsonantopphopningene på norsk burde ikke være noe problem for albansktalende elever. Albansk har enda rikere konsonantkombinasjoner og tillater flere kombinasjoner enn på norsk. Ord kan begynne på 'mb' slik som 'mbret' (konge) eller 'fsh' slik som 'fshehtas' (hemmelig). Feminin form av ordet 'mulig' heter 'e mundshme' på albansk. Her er det fire konsonantlyder på rad.

Som konklusjon på mulige problemområder i forhold til norsk uttale og skrift, vil det først og fremst være vokalene 'æ' og 'u' konsonantlyden 'kj' som er ukjente i forhold til albansk. Ortografisk kan ulik kopling av lyder og bokstav virke forvirrende i starten. Bruken av dobbel konsonant på norsk er uvant fordi lang vokal uttrykkes med vokalen 'ë' på albansk, mens doble konsonanter står for sterkere konsonantlyder (r og l). Men å markere lang vokal skriftlig vil være kjent.

Grammatiske forhold

Albansk er et kasusspråk med rike bøyninger. Verb bøyes i person, kjønn og tall med seks bøyningsformer for hver tid, der en på norsk bare har én bøyningsform. I tillegg har en seks modus¹⁶, der en på norsk bare har to. En har også en bøyningskategori for verbet på albansk som ikke har noen direkte parallell i norsk, såkalt aspekt. For å få fram en slik mening som aspekt innebærer, kan en bruke preposisjoner eller ordstilling på norsk. Fordi verbet bøyes i person og tall vil personlig pronomen ikke være nødvendig på albansk.

Substantiv bøyes i forhold til kjønn eller genus på albansk. Som på norsk er det tre kjønn eller genera: hankjønn, hunkjønn og intetkjønn. En har bestemt og ubestemt form av substantivene på albansk, akkurat som på norsk, men enkelte hankjønnssubstantiv skifter kjønn i flertallsformen. Egenavn har også bestemt form. I tillegg har substantiv- og pronomenuttrykk flere trekk for kasus enn på norsk. I tillegg til trekkene nominativ, akkusativ, genitiv og dativ har en et såkalt frastedskasus, nemlig ablativ, som brukes i kombinasjon med en preposisjon 'prej' (fra) på albansk. Spannende er det at en på albansk har en slags personlig pronomen som er en mellomting mellom ord og forstavelser, såkalte klitikon, som retter oppmerksomheten mot objektet. Når objektet i setningen er et substantiv i bestemt form eller et i ubestemt form som skal gjøres mer framtrepende, står det foran verbet og etter det personlige pronomenet. I slike tilfelle kan en bruke omskrivninger for å få fram fokus på norsk. Personlig pronomen bøyes ellers i kasus. Det som tilsvarer eiendomspronomen, kan stå foran eller bak, eventuelt alene, slik som på norsk, men det bøyes forskjellig alt etter posisjon.

¹⁶ Modusen sier noe om holdningen, ønskene eller vurderingen til den som snakker i forhold til det han eller hun uttrykker.

GENERELL DEL

Samsvarsbøyning mellom adjektiv og substantiv vil være kjent for albansktalende elever, men bøyningsmønstrene er ikke like på norsk og albansk. Adjektiv settes etter det de beskriver, ikke foran som på norsk. I tillegg har en artikler som også bøyes i forhold til det som beskrives.

Albanske elever vil neppe reagere på at en har bøyninger av verb og substantiv på norsk. De vil imidlertid kanskje stusse over hvordan en på norsk bruker frittstående ord som for eksempel preposisjoner, pronomener og determinativer, samt ordstilling til å nyansere det en vil si. En bøyningsform kan heller ikke bare overføres fra ett språk til et annet. Gradbøyning av adjektiv uttrykker en på albansk med ordet 'më' som betyr 'mer' på norsk og 'se/sesa', (enn) eventuelt, 'nga' (fra) i komparativ. Det er en måte å si 'mer fra' eller 'mer i forhold til' på. Superlativformen dannes også med ordet 'më' (mer), men substantivet det viser til, får bestemt form for å skille det fra komparativformen.

Ordrekkefølgen i hovedsetninger er SVO, som på norsk. Men i uttrykk med adjektiv og substantiv kommer adjektivet stort sett etter substantivet. Nektelsespartikkel kommer foran verbet i setningen på albansk, mens plasseringen av 'ikke' på norsk varierer (se innledningen). På albansk brukes spørrepartikkelen 'a' istedenfor ombytting av subjekt og verbal slik en kan gjøre på norsk: 'A je ti Marku?' ('Er du Mark?')

For utdypning vises til *En kort innføring i albansk* (Husby, 1999).

ARABISK

Arabisk er et semittisk språk, slik som tigrinja i Eritrea, hebraisk i Israel og syrisk i deler av Libanon og avstengte dalfører i Syria. Om det også er slektskap til berberske språk og somali, diskuteres. Slektskap med indoeuropeiske språk har ingen funnet belegg for. Semittiske språk regner en har utviklet seg sør på den arabiske halvøya. Semittene har utviklet tre store verdensreligioner, jødedom, kristendom og islam. Koranen er skrevet på arabisk omtrent seks hundre år etter Kristi fødsel. Denne gamle formen for arabisk kalles for klassisk arabisk og regnes som det mest fullkomne uttrykket for arabisk innenfor islam. Klassisk arabisk brukes som skriftspråk i land der innbyggerne snakker arabisk, selv om det muntlige språket i disse områdene avviker innbyrdes og i forhold til klassisk arabisk. Arabisk talemål finner en på Den arabiske halvøya, i Irak, Syria, Palestina, Sinai-halvøya, Egypt, Nord-Afrika og på Malta. Arabisk blir i tillegg undervist i tilknytning til koranundervisning i de fleste land der islam har en dominerende plass. De arabiske talespråkene har imidlertid utviklet seg videre fra klassisk arabisk. De er blitt mer analytiske. Det vil si at det grammatisk gjøres bruk av flere frittstående ord og ordstilling for å uttrykke det som tidligere ble uttrykt med bøyningsformer. Klassisk arabisk har videre en annen ordstilling enn de moderne arabiske språkene.

Elever som kommer til Norge fra Marokko, Egypt og Irak, vil ikke uten videre kunne kommunisere innbyrdes. Men de vil alle ha hatt leseopplæring på klassisk arabisk. En stor gruppe elever fra Marokko har berbersk som førstespråk, men de har også lese- og skriveopplæring på

arabisk. For de sistnevnte er klassisk arabisk fjernere språklig enn for dem med et arabisk talemål. For dem med arabisk talemål kan leseopplæringen på klassisk arabisk kanskje sammenliknes med en situasjon der elever som snakker moderne norsk, skulle få lese- og skriveopplæring på norrønt¹⁷. Prinsippet, lesing på talemålets grunn, blir tøydt når lese- og skriveopplæringen foregår på klassisk arabisk. Likevel vil klassisk arabisk språklig være langt nærmere moderne arabisk enn norsk, både for arabisktalende og berbersktalende barn som kommer til Norge.

Ortografi og språklyder

Arabisk har 28 bokstaver og alle regnes som konsonanter. Skrivereetningen er fra høyre mot venstre. Lange vokaler skrives med hver sin bokstav, som også er en konsonant. Korte vokaler kan skrives med såkalte diakritiske tegn (små tegn i tillegg til bokstavene). Det siste er vanlig i begynneropplæringen.

Tre av bokstavene representerer altså også vokaler, mens bokstaven 'jim' kan representere både engelsk 'j', som i 'juice' (saft), og fransk 'j', som i 'jour' (dag). Disse bokstavene representerer hver for seg to forskjellige bokstavlyder og kan derfor forveksles¹⁸. Ellers er det én bokstav eller et tegn til hver lyd når alle vokalene skrives. Men når de korte vokalene ikke skrives, må elevene i større grad støtte seg på den sammenhengende ordene står i, for å kunne lese korrekt.

Lydmessig er det vokalene som representerer den største utfordringen for arabisktalende elever. Lese- og skriveopplæring gjør noen språklyder mer relevante enn andre, og på arabisk vil det bare være behov for å skille de tre hovedvokalene som tilsvarer 'a', 'o' og 'i' på norsk. De er skrevet med bokstavene kalt 'alif', 'wao' og 'ja'. Antallet vokaler varierer for de forskjellige arabiske dialektene, men korte vokaler blir ofte reduserte, mens både 'e' og 'å'-lyd finnes blant de lange vokalene. Her vises til Gunvor Mejdell (1984) for en mer utdypende oversikt. For norskopplæringen innebærer dette at en må arbeide med alle

¹⁷ Overgang til norrønt begynte rundt år 500 e. Kr. Men dette er egentlig en håpløs sammenlikning, i beste fall grov. Noen trekk i norrønt kan være mer lik trekkene i moderne nynorsk, enn klassisk arabiske trekk er i forhold til en valgt moderne arabisk dialekt. På den annen side kan andre trekk være innbyrdes mer forskjellige for moderne norsk og norrønt enn for klassisk arabisk og en moderne arabisk dialekt. Og hva betyr den store utbredelsen av klassisk arabisk, bevaringen av skriftspråket og opplæringen av hver generasjon elever for bevaring av språklig nærhet innen arabisk? Og hva med pedagogiske faktorer som eventuell opplevd nærhet og motivasjon fra elevenes side?

Norrønt var et kasusspråk med verbbygning både i kjønn, tall og person. På den annen side brukes ikke norrønt i aviser og tidsskifter, på kino og i offentlige institusjoner i dag, og språkdekningen ville ikke ha vært for større deler av verden enn Norge og Island. De som har lært å lese og skrive, kan heller ikke ta del i en ubrutt og omfattende litteraturskatt på norrønt fra futhark-inskripsjoner på runesteinene, via etiske formaninger på pergament og fram til serieproduserte bøker av Ibsen og Vesaas. Det som regnes som klassikere blir mer avgrenset på norsk i dag.

¹⁸ Ifølge Gunvor Mejdell vil uttalen av «jim» være som «g» i «gutt» i Egypt.

GENERELL DEL

vokalkontraster bortsett fra dem mellom 'a', 'o' og 'i' på norsk.

Bokstavtegnene på arabisk kan uttrykkes med svært forskjellig skrift, fra en rettvinklet gammel Kufi-skrift som finnes på mynter og gamle innskrifter, til en svært dekorativ Thulut-skrift som kan pryde moskeer og andre framstående bygninger. Det finnes også enklere, men avrundete former. De siste brukes i moderne trykkskrift. Flere grunnformer for forskjellige lyder er felles. Grunnformer for bokstaver med språklyder som likner hverandre, slik som 't' og 'th' (engelsk) eller 's' og 'skj' vil ha felles form, men skiller seg fra hverandre med små prikker som varierer i antall og plassering. Grunnformene varierer etter bokstavens plassering i ord, men prikktegnene beholder sine antall og plasseringer. Noen grunnformer endres ikke og kan heller ikke bindes sammen med de bokstavene som følger etter.

Det er langt flere arabiske konsonanter enn norske. Det er de to engelske 'th'-lydene som i 'think' (tenk) og 'them' (dem), 'z'-lyd som i 'zoo' (dyrehage), fransk og engelsk 'j'-lyd som i 'juice' (saft) og 'jour' (dag), og tysk 'ch'-lyd som i 'ach'. I tillegg finnes en rekke egne stemte og ustemte halslyder som ikke finnes på norsk, og kjente konsonanter som er blitt noe en kaller velariserte. Den bløte ganen heter 'velum' på latin. Velarisering betyr at lydene også uttales med en innsnevring av passasjen mellom den bløte ganen og tungeryggen i tillegg til annen innsnevring. Konsonantene høres da ut som om de uttales lengre bak i halsen.

'V'-lyd, 'g'-lyd og 'p'-lyd er ikke representert med arabiske bokstaver. I tillegg finnes verken 'kj'-lyd eller 'ng'-lyd.

Ordstrukturen på arabisk er spennende. Ved at en rot bestående av tre konsonanter kan modifiseres med vokalmønstre slik at ordet kan få ordklassetilhørighet, kan det bli bøyd i person og tall og i tillegg få forstavelser til ytterligere presisering. Mejdell (1984) gir eksempel med roten 'ktb' som blir 'kitab' (bok), 'kutub' (bøker), 'katib' (som skriver, skrivende) 'kataba' (han skrev) og 'maktab' (et sted hvor det skrives, dvs. kontor).

Grammatiske forhold

Substantiv bøyes i kjønn og tall. Der er bare to kjønn, han- og hunkjønn, ikke intetkjønn. Men til gjengjeld er det tre tall, entall, total og flertall. Ubestemt artikkel brukes ikke slik som på norsk. Tallordet én kan stå foran et substantiv i ubestemt, men også bestemt form. Bestemt artikkel står foran substantivet og er den samme for entall og flertall (jamfør engelsk), men for bestemte konsonanter blir artikkelen lik den konsonanten den står foran. Bruken av bestemt og ubestemt tilsvarer for såvidt bruken på norsk. I skriftlig arabisk er det tre kasus, mens det bare er rester av systemet i talespråkene.

Adjektiv settes etter det ordet det kvalifiserer, ikke foran som på norsk. Gradbøyning finnes, men ingen ren parallell til de norske formene. Komparativ og superlativ markeres med én ordform som stort sett brukes i ubestemt form for komparativ eller bestemt form for superlativ. Samsvarsbøyning mellom adjektiv og substantiv er det i en viss forstand, men ingen form som tilsvarer den norske.

GENERELL DEL

Ord eller endelser som tilsvarer personlig pronomen på norsk, er på arabisk delvis frittstående ord eller endelser på verb, substantiv eller preposisjoner. Der norsk krever et frittstående personlig pronomen, kan arabisk tillate at en endelse er tilstrekkelig for å markere. I tredje person personlig pronomen er det kjønnet til det substantivet pronomenet viser til som avgjør om det er ordet tilsvarende norsk 'han' og 'hun', som brukes. Sammenlikn her med nynorsk der en kan få uttrykk som «ungen, han er stor», selv om barnet er ei jente.

De refleksive pronomen «seg» og «sitt» kan gi problemer fordi arabisk her bruker former som tilsvarer personlig pronomen. Det relative pronomen¹⁹, 'som', finnes, men utelates under andre forhold enn på norsk.

Verb bøyes i person, kjønn og tall, men fordi en markerer kjønnet til den eller de som snakker, vil det være en ekstra bøyingskategori med en feminin form for kvinner og en maskulin form for menn. Aspekt er overordnet tempus, mens fortid og framtid delvis framgår av aspektkategoriene, verbets innhold, adverb og øvrig kontekst. Med andre ord vil tempusformer på norsk representere en spesiell utfordring.

Adverb skal både som kategori, i bruk og plassering tilsvare norske adverb og burde derfor ikke representere spesielle problemer. Men nektelsesadverb som tilsvarer *ikke* plasseres foran verbet, eller foran det som skal nektes.

Arabisk har også preposisjoner. Men plasseringen av det som er preposisjonens styring, må stå bak preposisjonen på arabisk. Uttrykk som avviker fra en slik form, blir problematisk på norsk. Mejdell gir eksemplet der en arabisktalende elev kunne ha skrevet: «Huset, som jeg bodde i det», istedenfor «huset som jeg bodde i».

Standardarabisk er et VSO-språk, mens moderne dialekter er SOV.

SOMALI SOOMAALI

De fleste afrikanske flyktningene som er kommet til Norge de siste åtte årene, er fra Somalia.

Somaliere har tradisjonelt vært nomader med en lang muntlig tradisjon, rik på fortellinger og poesi. Det mest omfattende av det opprinnelige ordforrådet på somali er knyttet til en nomadisk livsform. På somali er det for eksempel ca. 14 betegnelser for en kamel. Dette kan sammenliknes med samiske ord for rein, der de forskjellige betegnelsene er styrt av dyrenes kjønn og alder. Arabisk innflytelse har vært sterk i mange språksamfunn, også det somaliske. «Saks» heter «maqas» eller «makas» både på arabisk, urdu, tyrkisk og somali. Andre sivilisasjonsord kan være lånt fra andre språk, slik de også er på norsk. Europeiske stater som Storbritannia, Italia og Frankrike har vært kolonimakter i Somalia. Derfor kan fremmedord ha opprinnelse i forskjellig uttale på kolonispråk i ulike deler av Somalia. «Sykkel» kan hete «baaskiil» etter engelsk mønster eller «bushkuleeti» etter italiensk.

Somali ble Somalias offisielle språk og fikk en offisiell ortografi i

¹⁹ Som nå kalles subjunksjon.

1972. På samme måte som på norsk, er det dialektforskjeller. Variasjonene kan være så store at å forstå hverandres språk er umulig. I standardisert somali går grensene mellom nord- og sør-somalia. Konsonanten 'dh', som uttales med et hardt slag med undersiden av tungen mot ganen²⁰, uttales likt først i ord både i sør og nord. Men inne i og på slutten av ord, er uttalen 'r' i den sørlige dialekten²¹, mens den fortsatt er 'dh' i den nordlige.

Ortografi og språklyder

I 1972 ble latinske bokstaver tatt i bruk. Skrivemåten er tilnærmet lydrett, men ikke alle forskjeller i lyd blir notert i skriften. Der er offisielt fem korte og fem lange vokaler: a, e, i, o og u, og aa, ee, ii, oo og uu. Legg merke til at skillet mellom lang og kort vokal markeres med antallet vokaler slik som på finsk, og ikke antallet konsonanter slik som på norsk. Lang vokal skrives med to like vokaler.

De fem skriftlige vokalparene skjuler et sett vokallyder som trolig gjør det lettere for somaliske elever å lære seg norsk uttale av 'ø' 'æ' og 'u' enn en i første omgang ville tenke seg. Hemmeligheten er at de somaliske vokaltegnene kan stå for en fremre og en bakre uttale, slik at en somalisk 'a' i skrift både kan koples til en norsk 'a' og 'æ'-lyd og en somalisk 'o' både til norsk 'å' og 'ø'-lyd og en 'u' på somali både til norsk 'o' og 'u'-lyd. Et ord som 'maroodi' (elefant), har en uttale som på norsk ville likne mer på [mær'ødi], der 'ø'-en er lang og trykksterk, enn [mar'ådi]. Somali har samsvar mellom vokaler i stammen og endelser av ord. Men en kan ikke forutsi hvordan lydsammensetningen skal være på norsk ut fra samsvaret på somali. Så i begynnelsen på andrespråksutviklingen er det å forvente at elever som snakker somali, rett som det er vil kunne kople de fremre vokalene til de bokstavene en på norsk bare knytter bakre vokaler til.

Somali har ingen vokallyd som tilsvarer den norske 'y'-lyden. På somali vil tonelagsforskjeller i ord som skrives likt kunne være meningsskillende, slik som på norsk, jf. det klassiske skillet mellom 'tenner' (i munnen) og 'tenner' (et lys) på norsk. På somali kan skillet gå på kjønn i ordet 'inan' som med ett tonelag betyr 'gutt' og et annet 'jente'. Tonelagsforskjeller i ordet for hund, 'eey' indikerer om det er én eller flere hunder det er snakk om. Men, som på norsk, og i motsetning til vietnamesisk, er ikke tonelag markert skriftlig på somali. Elever som snakker somali kan komme til å fokusere på tonelag ved flertall av de fleste intetkjønnsord på norsk, og de kan være opptatt av tonelagsforskjeller der en norsk pedagog kan ønske å fokusere på noe annet, for eksempel konsonantforbindelser.

Når det gjelder konsonanter, er det først og fremst de norske 'p' og 'v'-lydene som mangler et ortografisk motstykke på somali. I begynnelsen eller slutten av ord eller foran ustemte konsonanter uttales 'b' på somali

²⁰ Omtrent som når en uttaler ordene «er du» raskt på østnorsk.

²¹ Dette gjøres også på østnorsk, der en uhytellig måte å uttrykke forbauselse på er: «Erru gæ'æn?» med tydeligere «r»-lyd enn i «er du».

GENERELL DEL

nesten som norsk [p], men de norske bokstavene 'p' og 'v' kan lett bli erstattet med 'b' og 'f' i skrift. Bokstavene 'x', 'c', 'q', 'j', 'w' og 'y' står for andre lyder enn det bokstavene gjør på norsk. De tre første er bakre konsonanter som lydmessig er i slekt med 'k', 'g' og 'h'-lyder på norsk. 'W' og 'y' har en uttale på somali som tilsvarer uttalen på engelsk. 'J' derimot kan uttales enten som 'tsj' i 'atsjoo' på norsk eller som den stemte j-lyden først i ordene 'joy' (glede) på engelsk. Apostrof står også for en lyd eller artikulasjonsmåte på somali. Den tilsvarer et lukke i halsen, det som for dansk kalles et 'støt'. I tillegg finnes bokstavkombinasjonene 'kh' og 'sh' der den første finnes i arabisk lånord og minner om tysk 'ch' lyd, mens 'sh' tilsvarer den norske 'skj'-lyden. Noe som tilsvarer 'kj'-lyden finnes ikke, og denne sistnevnte lyden kan fort bli erstattet med 'sh' av elever som snakker somali.

De mange konsonantforbindelsene på norsk vil kunne skape problemer i forhold til norsk uttale og ortografi. På somali er det aldri noen forbindelse av konsonanter innen én stavelse, mens en på norsk kan ha tre og fire – jf. ordet 'angstskrik'. På somali gjøres derfor det lånte enstavelsesordet 'school' om til et tostavellesord 'iskuul' ved at en føyer til en 'i'. Bokstavene 'k' og 't' kan ikke være på slutten av en stavelse, så ordet 'book' på engelsk ('bok' på norsk) blir 'boog' på somali. 'M' og 'j' kan ikke stå sist i et ord på somali. Dette kan føre til en erstatning av 'm' med 'n' i utlyd på norsk.

På somali betyr et ord med lang uttale av konsonanten noe annet enn et ord med kort uttale. Lengre uttale blir vist ved at konsonanten fordobles i skrift. Måten en bruker enkel og dobbel konsonant på for å markere vokallengde på norsk, kan derfor virke forvirrende. Men at en i somalisk ortografi skiller mellom lang og kort vokal, vil kunne lette forståelsen for den norske konvensjonen for elevene.

Som en oppsummering kan en forvente at uttale og skrift av 'p', 'v' og 'kj' kan være vanskelig på norsk. Elever som snakker somali, vil ha størst problemer med å uttale vokalen 'y'. De bør bevisstgjøres sine fremre vokaler som ligger nær norsk uttale av 'ø', 'æ' og 'u'. Lesing og skriving av bokstaver som står for en annen lyd på norsk enn somali, kan by på problemer. Konsonantforbindelser på norsk kan være uvant. Det kan også måten en bruker enkel og dobbel konsonant på være.

Grammatiske forhold

Ifølge den somaliske lingvisten John Ibrahim Saeed (1993) har somali en svært infløkt grammatikk, slik som arabisk, russisk og tyrkisk. Somali har rike bøyninger, mest som endelser, men også som forstavelser, og har derfor færre frittstående grammatiske ord i forhold til mange andre språk. Det er innfløkte lydendringer og lydsammentrekningsregler. Dette inkluderer tonelagsendringer. Hvordan et ord oppfører seg i forhold til lydvekslinger, er igjen mye styrt av grammatiske forhold. Dette er nye og spennende språktrekk for norske språkforskere.

Selv om norsk har en mindre komplisert grammatikk, innebærer det ikke at norsk grammatikk uten videre er enkel for en elev som har somali som førstespråk og skal tilegne seg norsk i skolealderen. Ordrekkefølgen

GENERELL DEL

i vanlige hovedsetninger er forskjellig. Den er SOV på somali. Norsk har flere frittstående grammatiske enkeltord, slik som preposisjoner og pronomener. På somali kan disse være frittstående eller hektes på andre ord.. Til gjengjeld har somali frittstående grammatiske ord vi ikke finner i det norske språk. Det er egne ord som markerer fokus eller oppmerksomhet i setningen og ord som markerer om en setning er en påstand, et spørsmål, en ordre eller et ønske. Disse ordene bøyes i kjønn og tall og har tonelag som føyer seg etter de grammatiske forholdene de inngår i. Ubestemt artikkel i entall ubestemt form av substantiv finnes ikke, og tredje person personlig pronomen er underforstått i objektsform.

Ordrekkefølgen vil vanligvis by på problemer i tillegg til inversjon på norsk. Bøyning av sterke verb og uregelrette substantiv kan være vanskelig, og skriving av frittstående grammatiske ord, istedenfor å hekte dem på andre ord, kan være uvant. Det kan også by på problemer å få rett kjønn på substantiv, bruk av bestemt og ubestemt artikkel og å få samsvarsbøyning på substantiv og adjektiv. Formulering av adverbielle uttrykk, av preposisjonsuttrykk og det å forme leddsetninger kan være vanskelig fordi måten å gjøre dette på somali er så annerledes. Men fordi somali har så rike bøyningsmønstre, skulle det ikke være noe problem for en elev som snakker somali å forstå at en bruker bøyningsmønstre og får lydforandringer når ord bøyes på norsk. Men sammenliknet med somali må norske bøyningsformer fortone seg som heller primitive.

TYRKISK TÜRKÇE

Å bestemme tyrkisk språkslektskap er ikke lett, og språkforskere er ikke enige. Selv om en samisktalende student kan bli gledelig forbauset over språklige likheter mellom samisk og tyrkisk, regner en i dag at likheten skyldes kontakt og ikke slektskap. En regner med sju hovedgrupper av tyrkiske språk. Det som snakkes i republikken Tyrkia, utgjør den største gruppa. Opprinnelsen regner en kommer fra Sentral-Asia. Tyrkiske steppefolk dannet etter hvert et imperium fra Nord-Afrika til Iran. Skriftspråket for mange av de øvrige tyrkiske språkene har vært kyrillisk, men i Tyrkia har det vært arabisk. Litteraturspråket fikk stadig flere arabiske og persiske lånord, og språkforskeren Hovdhaugen hevder at skriftspråket før språkreformen av 1928 var blitt uforståelig for de fleste. Språkreformen fulgte etter tyrkisk selvstendighetskamp og politisk reform. Det latinske alfabetet ble innført og det ble satset på skole og utdanning. I løpet av en tiårsperiode fordoblet antallet lese- og skrivekyndige menn seg, mens antallet lese- og skrivekyndige kvinner ble tredoblet. Standard tyrkisk bygger på talemålet i Istanbul. Det er standard tyrkisk som nærmest er enerådende som undervisningsspråk. Det finnes imidlertid mange minoritetsspråk i Tyrkia (Brendemoen, 1984). Kurdisktalende elever fra Tyrkia vil med andre ord ha hatt leseopplæring på tyrkisk. Hos kurdisktalende familier i Norge er noen positive til å snakke tyrkisk, mens andre er absolutt i mot.

Språklyder og skrift

Det tyrkiske alfabetet har følgende 29 bokstaver.

a b c ç d e f g ğ h ı i k l m n o ö p r s ş t u ü v y z

Etter reformen ble det sørget for at det var én til én korrespondanse mellom standard tyrkiske lyder og bokstavene. Det er 8 vokaler og 21 konsonanter representert. Av vokalene er det bare norsk 'y'-lyd og 'æ'-lyd som ikke har et motstykke. Tyrkisk 'ö' tilsvarer norske 'ø', mens tyrkisk 'ü' tilsvarer norsk 'u'-lyd. I tillegg har tyrkisk en vokal som ikke finnes på norsk, nemlig 'ı'. Den kalles «bakre i» fordi en former munnen omtrent som når en sier en norsk 'i'-lyd, men tungen trekkes langt bakover. Den tyrkiske bokstaven 'u' står bare for den lyden som tilsvarer norsk 'o'-lyd, ikke 'u'-lyd også, slik som på norsk. Tyrkisk 'o' står bare for den lyden som tilsvarer norsk 'å'-lyd og ikke 'o'-lyd i tillegg. Bokstaven 'y' representerer ikke en vokal, men konsonanten som tilsvarer «j» på norsk (sammenlikn her med engelsk).

Det er 21 konsonanter. De fleste har en parallell i norsk lydsystem, men ikke alle. Ş står for en lyd som skrives med flere bokstaver på norsk, nemlig 'skj'- eller 'sj'-lyd. 'Ç' uttales som bokstavrekka 'tsj' på norsk. Ğ heter yumuşak g, noe som betyr bløt g. Denne bokstaven kan forlenge vokalen den står etter. Dette er en annen måte å skrive lang vokal på enn på norsk. Men den kan også representere en norsk 'j'-lyd.

Også på tyrkisk er det bokstaver som ser ut som de norske bokstavene, men som er knyttet til andre lyder. 'C' representerer en lyd som tilsvarer engelske 'j' slik som i ordet 'juice'. Tyrkisk 'j' brukes sjelden, men tilsvarer den franske 'j' i 'journal'.

De norske bokstavene 'q' 'w' og 'x' finnes ikke på tyrkisk, men brukes sjelden på norsk og skulle derfor ikke representere noe stort problem. Østnorsk 'kj' finnes ikke, mens 'ng'-lyd bare opptrer i forbindelse med bokstavkombinasjonene 'nk' og 'ng' hvor ikke bare 'k', men også 'g'-lyden uttales.

Det hender at mellomspråkstekster, det vil si tekster skrevet av elever som holder på å lære seg norsk, illustrerer det som kalles vokalharmoni på tyrkisk. Vokalharmoni innebærer at vokalen i en endelse tilpasser seg vokalen i den stavelsen den hektes på. Mellomspråksteksten kan ha uttrykk som 'borormun' (broren min) og 'sikkinimin' (sykkelen min). Her er eiendomspronomenet, som på norsk er 'min', heftet på to forskjellige stavelser med forskjellige vokaler. 'O' er siste vokal i 'boror' (broren²²) og 'i' i 'sikkin' (sykkelen). Derfor har den tyrkisktalende eleven brukt to forskjellige vokaler i 'min', så det blir både 'mun' og 'min'. Vokalvekslingen er i overensstemmelse med det som kalles vokalharmoni på tyrkisk.

På tyrkisk har en også konsonantharmoni. Det har betydning for hvilke konsonanter som hektes på i endelser på tyrkisk. Her vises til fordypningslitteratur (Brendemoen, 1984).

²² Også her ser en uttrykk for vokalharmoni. 'E-en som brukes på norsk, er erstattet med 'o'. Likeledes er 'y' i 'sykkelen' erstattet med 'i', og den påfølgende 'e-en erstattet med 'i'.

GENERELL DEL

I uttrykket 'borormun' er det en konsonantforbindelse, 'rm', mellom 'boror' og 'mun', men forbindelsen 'br' som er først i norsk, er her erstattet med 'bor'. Det kan forklares med at konsonantforbindelser inne i en stavelse på tyrkisk bare forekommer i lånord, slik som 'tren' (tog), men er tillatt mellom stavelser. De mange konsonantforbindelsene først og sist i ord på norsk, vil ventelig skape problemer. Ortografisk kan dette være viktig. Men for muntlige og skriftlige uttrykk generelt, er det kanskje uttalen av vokalen 'æ' og grammatikken i setningskonstruksjonene som er det viktigste området å få arbeidet med på norsk for tyrkiskspråklige elever.

Grammatiske forhold

Tyrkisk er det en kaller et agglutinerende (sammenlimende) språk. Det innebærer at endelser hektes i serie på en stamme uten at stammen endrer seg. En kan få lange ord med mange endelser, men både stamme og endelser er greie å holde fra hverandre. Bøyning av sterke verb og uregelmessige substantiv kan derfor bli et problem på norsk.

Substantivet har entall og flertall, men entallsformen brukes oftere enn på norsk. En har blant annet entallsform av substantivet etter tallord. Bøyningstrekkene bestemt og ubestemt på norsk har ikke noen parallell på tyrkisk, selv om skillet mellom bestemt og ubestemt er viktig. En bruker da ordstilling og kasus for å kunne markere skillet.

Substantiv bøyes i seks kasus. I tillegg til de mer kjente nominativ, akkusativ, dativ og genitiv har en lokativ (påstedskasus) og ablativ (frastedskasus). Bruken av kasus tilsvarer på mange måter preposisjonsbruk på norsk, men å tilegne seg bruken på norsk innebærer helt andre konstruksjoner. Dette gjelder frittstående ord som settes foran det ordet det viser til istedenfor en etterhengt endelse. Det er heller ikke slik at kasus på tyrkisk kan oversettes med en enkel preposisjon på norsk. For ablativ på tyrkisk kan både 'fra', 'gjennom' og 'forbi' være aktuelle å bruke på norsk.

Adjektiv bøyes ikke som adjektiv, men de kan opptre som substantiv og vil da bli bøyd som substantiv. Norsk samsvarsbøyning vil derfor være ukjent og trolig problematisk. Gradbøyning av adjektivet skjer ved bruk av et adverb som betyr 'mer' i komparativ og artikkel foran adjektivet for superlativ. Når det en sammenlikner med står i setningen, vil det stå i ablativ og 'mer' blir overflødig.

Som på finsk og urdu er det bare ett tredje person personlig pronomen i entall. Dette kan føre til forveksling av 'han/hun/den/det' på norsk. Som for andre språk der verbene bøyes i person, vil personen framgå av bøyningen, og det vil ikke være nødvendig med et frittstående pronomen i tillegg. Det en kaller subjektstvang på norsk, kan derfor være uvant.

Verbsystemet er komplisert, og beskrives som en blanding av tid, aspekt (synsvinkel) og modus (måte). Det er primære verbformer og sekundære partisippformer, ni former til sammen, med forskjellige endelser og forskjellige typer personendelser med bøyninger. Det er ikke lett å finne motstykke til norske tempusbøyninger, selv om tid markeres på tyrkisk.

GENERELL DEL

Tyrkisk er et SOV-språk, og altså avvikende fra den norske SVO-formen. Dessuten vil selve konstruksjonene med leddsetninger skape problemer fordi det vil være mer naturlig for en tyrkisktalende elev å bruke partisippformer.

På tyrkisk finnes det motsvarigheter til en del norske preposisjoner i såkalte postposisjoner. Men disse står etter, og ikke foran, det ordet de styrer. Noen av postposisjonene vil i tyrkisk forstand være substantiv.

URDU

Urdu er et indo-europeisk språk. Stammen og røttene er felles med de fleste europeiske språk. Språket har utviklet seg fra persisk og hindi og har vært et militær- og administrasjonsspråk knyttet til områdene Delhi og Lahore i India og Pakistan. Mange av de muslimske flyktningene som flyktet fra India til det nyopprettete Pakistan i 1947, hadde urdu som førstespråk. I dag er urdu nasjonalspråket i Pakistan og brukes ved siden av engelsk som administrasjonsspråk. Undervisningsspråket er også urdu og engelsk. Film og andre media bruker urdu, selv om det er en minoritet i Pakistan som har urdu som førstespråk.

Mange av elevene med familie som opprinnelig kommer fra Pakistan, har punjabi som førstespråk. Pedagoger spør om punjabi er svært forskjellig fra urdu, og om denne språkforskjellen krever at elevene skal lære seg et nytt språk sammen med leseopplæringen. Svaret er både ja og nei. Når det gjelder punjabi og urdu, skal den østlige varianten av punjabi ligge langt nærmere urdu enn den vestlige. Knut Kristiansen (1984) har skrevet en kontrastiv grammatikk der urdu-hindi og øst-punjabi inngår som det språkssystemet som sammenlignes med norsk. Det innebærer ikke at de tre førstnevnte språkene er identiske, men de har såpass mange felles lydmessige og grammatiske trekk at det har vært praktisk å la dem inngå i én analyse. Kristiansen skriver også at den varianten av punjabi som brukes i Gujerat vil være en mellomting mellom den østlige og den vestlige varianten. Han anbefaler leseopplæring på urdu for muslimske elever med punjabi som førstespråk.

En pedagog kan ønske å tilføye at her som ellers når det gjelder forskjeller mellom en dialekt og et standardspråk, er det like viktig at elevene ikke skammer seg over sin egen dialekt, men utnytter variasjonen i ord og uttale til å bli mer bevisste mangfoldet i språklige uttrykk. En elev som kommer til Norge fra Pakistan vil i alle fall ha hatt lese- og skriveopplæring på urdu, dersom ikke engelsk har vært undervisningsspråket. En skal i tillegg være klar over at flere foreldre med pakistansk opprinnelse i Norge snakker urdu med sine barn, til tross for at de selv har et annet morsmål. Flere lærer barna sine alfabetet både på urdu og engelsk for å ruste dem til leseopplæringen. Variasjon i ordforråd kan en også finne blant elever som opprinnelig kommer fra Pakistan fordi India har en fortid som koloni under England. Mange lånord er engelske. De fleste elever med bakgrunn i Pakistan vil si 'bed' for 'seng' og ikke 'plæng', noen vil si 'boat', men andre vil si 'kashti' for 'båt', noen 'heater' og andre 'choohla' for 'komfyr'. Men de som selv

bruker et engelsk ord, kan ha hørt ordene på urdu. Uttalen av de engelske ordene er i samsvar med lydsystemet på urdu og punjabi.

Ortografi og språklyder

Urdu, hindi og punjabi er relativt like med hensyn til lydsystem og grammatikk, men språkene har forskjellige alfabet. Urdu skrives med bokstaver med arabisk opprinnelse der en har lagt til hindi-tegn for å tilpasse alfabetet til lydsystemet på urdu. Arabiske språklyder som ikke finnes på urdu og punjabi, har fått lydverdier som finnes der. Det gjelder både framre friksjonslyder og bakre, såkalt velariserte konsonanter. En pedagog som er opptatt av tekniske sider ved lesing, ville kalle resultatet for for mange overflødige bokstaver, spesielt mange som tilsvarer 's'- og 'z'-lyd, for der er tre bokstaver for 's'-lyd og fire for 'z'-lyd. 'T'-lyd har to forskjellige grunnformer og det samme har 'h'-lyd. En bokstav som forbindes med en arabisk stemt halslyd som ikke finnes på urdu, er ikke koplet til noen lyd på urdu og uttales sjelden. Selv om en kjenner lydmønstret til et ord og lydverdien til bokstavene, kan en ikke uten videre forutsi hvilken bokstav som skal brukes til å skrive bestemte ord på urdu.

Til en viss grad har en denne manglende entydigheten på norsk også, men norsk regnes for relativt *gjennomsiktig* som en sier. Det betyr at forholdet lyd og bokstav er nokså éntydig²³. En pedagog vil kunne beklage *ugjennomsiktige* ortografier. En språkforsker eller skriftlærd derimot, vil ha stor glede av å kunne forfølge ord og skrivemåter til de opprinnelige kildene, og vil gjennom det kunne vitne om rike kulturhistorier.

Som de arabiske, har bokstavtegnene på urdu myke og avrundete former og ser ut som om de er utviklet for rask skriving med pensel og blekk. Flere grunnformer for forskjellige lyder er felles, men skiller seg fra hverandre med små prikker som varierer i antall og plassering. Grunnformene varierer etter bokstavens plassering i ord, men prikk-tegnene beholder sine antall og plassering. Noen grunnformer endres ikke og kan heller ikke bindes sammen med bokstaver som følger etter. Det finnes et ekstra tegn for å vise at lyden som knyttes til bokstaven er retrofleks (uttales raskt med bakoverbøyd tungespiss) og et ekstra 'h'-tegn som settes rett etter, eventuelt samskrives med bokstaven som angir konsonantlyden, for å vise når denne er med sterk pust (aspirert). Dobbel konsonant markeres med et diakritisk tegn og angir da en ekstra lang konsonant.

Av standard østnorske konsonantlyder er det bare 'kj'-lyden og 'ng' som ikke har en tilsvarende lyd på urdu. Norske konsonanter skulle derfor ikke by på særlige problemer å uttale for urdu og punjabitalende elever. Men konsonantopphopning i samme grad som på norsk har en ikke, og dette kan gi problemer.

²³ En svært «ugjennomsiktig» ortografi har en i engelsk, der for eksempel en 'i'-lyd kan skrives på mange måter: 'e' i ego, 'ee' i need, 'ea' i sea, 'ie' i piece, når det gjelder lang 'i'-lyd, og som 'i' i bit, og 'e' i emerge.

Det er tre korte, 'a', 'i' og 'o'-lyd og fem lange på urdu. De tilsvarer norsk a-, e-, i-, o- og å-lyd. Det skilles altså mellom lang og kort vokal. Korte vokaler markeres ikke i skrift. Skal en markere forskjell på 'o' og 'a', må det brukes diakritiske tegn, mens det ikke framgår av skriften om det er en 'v'-lyd eller 'å'-lyd som er notert med bokstaven wao'. 'T' og 'e' markeres med de samme prikkene inne i ordene, men på slutten av ord vil en bruke to forskjellige bokstaver for 'i' og 'e'. Mange urdotalende kaller disse for 'stor og liten je', men det argumenteres også for å kalle dem 'ji' og 'je'. Vokalene kan være nasale, dvs at luftstrømmen delvis går gjennom nesen. Dette markeres også, i motsetning til på norsk.

Å uttale og skrive de norske vokalene er ofte problematisk. De fremre rundete, 'y', 'u' og 'ø'-lydene har ingen motsvarighet og 'æ' eksisterer ikke som egen lyd knyttet til noe bokstavtegn. Alle disse vil lett bli forvekslet med en vokal som er nær i uttalemåte; 'y' med 'i', 'u' med 'o', 'ø' med 'å' og 'æ' med 'a'. Grensene for hva som regnes for 'i'-lyd og 'e'-lyd er annerledes på urdu og på norsk, så norske 'i'-og 'e'-lyder kan bli forvekslet. Det er skille mellom lang og kort vokal, men hva som gjør vokalen lang og måten å notere dette skillet på, er annerledes på urdu og må derfor justeres når de skriftlige ferdighetene i urdu skal overføres til norsk.

I store trekk kan en si at ortografien for urdu følger et lydprinsipp, men det er ikke alle lyder som noteres i skriften. Noen utelates eller markeres med diakritiske tegn, mens noen bokstavtegn kan stå for flere vokallyder. Som nevnt kan flere bokstavtegn også stå for den samme språklyden. Eleven er mer avhengig av å kunne ordet og støtte seg til konteksten for å lese korrekt, enn ved lydrette ortografier med latinske bokstaver. På den annen side er det ofte færre bokstaver å forholde seg til for hvert ord.

Prinsippet med store og små bokstaver og sammenhengende skrift på norsk, burde ikke by på problemer, selv om konvensjonen med punktum og stor bokstav ikke har vært vanlig på urdu. Men norsk skrives fra venstre mot høyre og ikke fra høyre mot venstre, og det vil være uvant.

Å lese og skrive på norsk krever tilegnelsen av et nytt sett bokstaver som representerer mange felles, men ikke helt identiske, språklyder for en elev som først har lært dette på urdu. Men å ha lært å lese og skrive på urdu ser i alle fall ut til å styrke og lette tilegnelsen av ferdighetene på norsk. Dette til tross for at eleven må lære seg latinske bokstaver og tilegne seg et norsk ordforråd.

Grammatiske forhold

Fordi urdu er et indoeuropeisk språk slik som norsk, har disse to et felles utgangsspråk. Urdu er opprinnelig et bøynings- og kasusspråk som har utviklet seg i en retning der en gjør mer bruk av frittstående ord og ordstilling, slik som norsk. Men reduksjonen av bøyningformer og utviklingen av frittstående grammatiske ord er ikke slik at en kan overføre former direkte fra det ene til det andre språket.

Substantiv er enten hankjønn eller hunkjønn. Intetkjønn finnes ikke slik som på norsk. Det er ingen bøyningstrekk som tilsvarer bestemt og

ubestemt på norsk, og dermed ikke bruk av bestemt og ubestemt artikkel. En har to kasus, men de er ikke helt tilsvarende de norske. Subjekt og ubestemt objekt bøyes etter den første formen, mens bestemt objekt stort sett bøyes etter form nummer to, som gjør bruk av postposisjoner. Postposisjoner kan sammenlignes med preposisjoner, men det ligger i ordet 'post' at de settes etter, og ikke foran, det ordet de viser til. Der er også en vokativ, som er en tiltaleform, og på punjabi, lokativ, det vil si påstedskasus.

Adjektiv er foranstilt, men følger substantivbøyningen mer regelmessig enn på norsk. Det finnes ingen motsvarighet til norsk gradbøyning. En må da skrive om.

Pronomen vurderes ut fra avstand fra taleren med tre former; en intim, en vanlig du-form og en høflig form. En kan sammenligne med 'du'- og 'De'- form på østnorsk. Høflig form brukes også ved omtale. Bruk av tredje person personlig pronomen kan by på problemer på. På urdu er det ikke ord som skiller mellom 'han', 'hun' og 'det', slik en gjør på norsk. Ukonvensjonell bruk av pronomen på norsk behøver derfor ikke å bety at eleven har fundamentale oppmerksomhetsproblemer eller er kommet svært kort i sin andrespråksutvikling. Det vil være fort gjort å si 'han' for 'hun' eller 'hun' for 'det'.

Når det gjelder verb, er grunnlaget for bøyningsmønstrene forskjellig på norsk og urdu. På norsk er tempus, dvs. ordning i forhold til *når* handlingene finner sted, det overordnede. På urdu-hindi-punjabi er aspekt og aksjonsart overordnet. Dette betyr at *måten* noe skjer på, er det viktigste på urdu. De to partisippformene på urdu som veldig mange verbbøyningene bygger på, indikerer enten en avsluttet eller en vedvarende handling. Fortidsformene på urdu har dårligst samsvar med, og skaper mest problemer, i forhold til norsk. Bruken av hjelpeverbet 'ha' vil blant annet virke uvant. Uregelmessigheten ved sterke verb på norsk vil også kunne skape problemer.

Kategorien adverb er ikke klart avgrenset. Avledninger fra adjektiv, slik en gjør med et tillegg av -t på norsk: *stor* – *stort*, er ikke vanlig, snarere brukes omskrivninger.

Bruk av preposisjoner på norsk vil også for urdu- og punjabitalende elever være en utfordring. På urdu og punjabi brukes postposisjoner og kasusbøyning.

Urdu er et såkalte SOV-språk, som hindi og punjabi. Det innebærer at verbalet kommer til slutt i vanlige helsetninger. Strukturen på hel- og leddsetninger er lik på urdu og punjabi, men forskjellig fra norsk (jf. inversjon på norsk). Underordnede setninger forekommer i langt mindre grad enn på norsk. Setningsstrukturen er fast, men forskjellig fra norsk. Adverbialet og nektelsesadverbet kommer foran verbalet på urdu og punjabi, mens plassering av *ikke* veksler i forhold til om adverbet står i en hel- eller leddsetning på norsk.

ANBEFALT LITTERATUR TIL FORDYPNING

En god del av det grammatiske stoffet i denne oversikten bygger på artikler i:

Hvenekilde, A. (red.): *Med to språk. Fem kontrastive språkstudier for lærere*, Cappelen, Oslo 1990, samt Huseby, O.: *Vietnamesisk grammatikk. En innføring sett med norske øyne*, Friundervisningen Forlag, Trondheim 1991

For albansk anbefales:

Zymberi, I: *Colloquial Albanian*, Routledge, London 1994, 4. opplag
Husby, O.: *En kort innføring i albansk*, Tapir, Trondheim 1999

Albanske ordbøker:

Perçuku, R.: *Norsk–albansk ordbok*, Syress, Slovenia 1998
Hysa, R.: *Albanian–English Dictionary*, Hippocrene Books, New York 1993, 2. opplag 1995

For arabisk anbefales:

Mejdell, G.: *Arabisk – norsk kontrastiv grammatikk*. I: Hvenekilde, A.: *Med to språk. Fem kontrastive språkstudier for lærere*, Cappelen, Oslo 1990

Lundin Jansen har skrevet om arabisk skrift og om semittiske språk i Gyldendal og Aschehous Store norske leksikon, Oslo 1984.

For somali anbefales:

Saeed, J.I.: *Somali Reference Grammar*, Dunwoody Press, Kensington USA 1993
Owen, M.: *Colloquial Somali. A Complete Language Course*, Routledge, London/New York 1995

Somalske ordbøker:

Guuleed, C.C.: *Norsk–somali ordbok*, Rådet for teknisk terminologi, Oslo 1997
Hashi, A.A. og Hashi, A.A.: *Aasaasi Essential English–Somali Dictionary*, Fiqi Press, Toronto 1993

For urdu anbefales:

Kristiansen, K.: *Hindi–urdi og punjabi–norsk kontrastiv grammatikk*. I: Hvenekilde, A.: *Med to språk. Fem kontrastive språkstudier for lærere*, Cappelen, Oslo 1990
Knut Kristiansen har også skrevet om urdu i Gyldendal og Aschehous Store norske leksikon, Oslo 1984.

For tyrkisk anbefales:

Brendemoen, B.: *Tyrkisk-norsk kontrastiv grammatikk*. I: Hvenekilde, A. (red.): *Med to språk. Fem kontrastive språkstudier for lærere*, Cappelen 1990

Brendemoen, B. og Hovdhaugen, E.: *Tyrkisk grammatikk*, Universitetsforlaget, Oslo 1992

Even Hovdhaugen har også skrevet om tyrkisk i Gyldendal og Aschehougs Store norske leksikon, Oslo 1984.

Bernt Brendemoen har utarbeidet et kurs i tyrkisk som sendes i NRK i 1999.

Tyrkiske ordbøker:

H. Sinan Çorbacıoğlu (i samarbeid med Brendemoen, B.): *Norsk-tyrkisk ordbok, Norveççe – Türkçe Sözlük*, Cypress, Oslo 1998

Brendemoen, B. og Tanrıkut, Y.: *Tyrkisk-norsk ordbok*, Universitetsforlaget, Oslo 1997

For vietnamesisk anbefales:

Husby, O.: *Vietnamesisk grammatikk. En innføring sett med norske øyne*, Friundervisningen Forlag, Trondheim 1991

Andenæs, E.: *Vietnamesisk og norsk språkstruktur*. I: Hvenekilde, A. og Ryen, E. (red.): *Kan jeg få ordene dine, lærer?*, Cappelen, Oslo 1984

Vietnamesiske ordbøker:

Nguyễn Quốc Khánh og M.M. Trần Ly San: *Norsk-vietnamesisk ordbok*, Universitetsforlaget, Oslo 1993

Nguyễn, Dinh-hoa: *Vietnamese-English Dictionary*, NTC Publishing Group, Illinois, USA 1995, 2. utg. 1997

For artikler om norsk som andrespråk generelt anbefales:

Hvenekilde, A. og Ryen, E. (red.): *Kan jeg få ordene dine, lærer?*, Cappelen, Oslo 1984

Bjørkavåg, L.I., Hvenekilde, A. og Ryen, E.: *Men hva betyr det, lærer? Norsk som andrespråk – fagdidaktiske bidrag*, Landslaget for norskundervisning/Cappelen, Oslo 1990

Bøyesen, L.: *Norsk i andrespråksperspektiv og lesing i et andrespråksperspektiv*, I: Sand, Therese (red.): *Flerkulturell virkelighet i skole og samfunn*, Cappelen, Oslo 1997

Tidsskriftet NOA (norsk som andrespråk) har mange artikler om norsk som andrespråk. Det utgis av Institutt for lingvistiske fag, Universitetet i Oslo.

Barn med skriveglede eller skrivevansker?

Av An-Magritt Hauge

Her er Fant og Fanta. De snakker sammen om hva de skal ha til middag. Fant sier: Nå skulle det ha smakt med et bein. Lurer på om det ikke ligger et bein begravd her et sted? «Vi tar og sjekker det, Fant,» sa Fanta. «Okay. Du graver der, og jeg begynner her,» sa Fant. De begynte å grave. «Du! Jeg har funnet et,» sa Fant. «Jeg også,» sa Fanta. «Å nei!» sa Fant og Fanta. Det var to bein med sand på. Fant og Fanta trodde at det bare var ett bein. Da sanden falt av så de at det var to. De spiste beina sine og var glade. Fant sa: «Det er veldig godt.» Det sa Fanta også.

Dette er en side fra Ilhams bok nr. 4 i tredje klasse. Hun hadde gått i klassen vår i nesten to år. Produksjon av bøker til klassebiblioteket vårt var en sentral arbeidsmåte i språkopplæringen. Den beskrives i artikkelen. Alle navn er oppdiktet.

INNLEDNING

Ilham kom i vår arabisk/norske klasse 2. skoleår. Hun kom fra et krigsherjet Libanon med alt det innebærer av traumatiske opplevelser og erfaringer. Hun hadde gått på skole i hjemlandet og kunne derfor lese og skrive arabisk og engelsk. Hun hadde altså knekt lesekoden før hun begynte i norsk skole, og hun hadde dessuten allerede lært et fremmedspråk.

Klassen vår bestod av fjorten tospråklige elever (berbisk/arabisk) og ti ettspråklige norsktalende barn. Vi var to lærere, en tospråklig arabisk-norsktalende og en ettspråklig norsk. Skolen lå i Oslo sentrum.

I denne artikkelen vil jeg formidle erfaringer fra arbeidet med tospråklige elever, med spesielt fokus på undervisning i norsk som andrespråk. Barnet skal gis muligheter til å utvikle seg, til å overskride den fase de er i og gå over i en ny.

Jeg bygger på den sovjetiske psykolog Vygotskijs antakelser om at barn lærer ved å få hjelp til å komme over i «den nærmeste sone for utvikling» (Vygotskij 1982). Det språklige stimuleringsmaterialet må ligge i det som er elevens «nærmeste utviklingssone». Det betyr at den input vi gir, må være mulig å forstå med litt anstrengelse. Det må være mulig for eleven å mestre komponentene i input ved å strekke seg litt, forsøke selv å finne ut av det; altså ved å lage nye hypoteser. Følgelig skal vi ikke bare gi input som elevene umiddelbart forstår og kan bruke. Læringen ligger i den nærmeste utviklingssonen eller det de *nesten* klarer på egen hånd. Riktig stimuleringsmateriale er altså det som er litt for vanskelig og som eleven kan finne ut av ved å legge sammen den informasjon som er gitt i input med lagrede erfaringer, kunnskaper og ferdigheter.